

СОЦОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВНЗ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Основні цілі й завдання національної системи освіти, визначені в ряді державних документів, можуть бути досягнутими за умови, що забезпечення справи організації сприятливого освітньо-культурного середовища розвитку дітей і молоді, їхніх творчих здібностей та особистісного потенціалу буде здійснюватися вчителями, здатними на високому рівні організовувати навчально-виховний процес, вести наукові дослідження, опановувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати над власним самовдосконаленням.

Як свідчить аналіз сучасної наукової літератури, зокрема праць С. Гончаренка, Є. Бондаревської, В. Краєвського, В. Сластьоніна та ін., відповідність сукупності означених вимог може бути забезпечена за умови сформованості у вчителя розвинутої методологічної культури, що робить актуальним дослідження теоретичних засад та практики її формування.

Теоретичні засади розв'язання проблеми формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовані у працях відомих науковців-методологів освіти: С. Гончаренка, В. Загвязінського, В. Краєвського, М. Нікандрова, А. Піскунова, Г. Щедровицького та ін.

Зміст і функції культури, як базової категорії досліджуваного феномену розкрито у працях відомих філософів: В. Біблера, Д. Валєєва, П. Гуревича, Е. Ільєнкова, В. Межуєва. Теоретичні і практичні аспекти формування професійної і педагогічної культури досліджувалися О. Барабанщиковим, Є. Бондаревською, О. Гармашем, І. Зязюном, Т. Івановою, І. Ісасвим, В. Краєвським, Н. Ничкало, В. Радуллом, С. Сисоєвою, В. Сластьоніним та ін.

Серед зарубіжних дослідників проблеми методів і методології педагогічної діяльності та наукових досліджень стали предметом наукового

пошуку М. О'Коннора, Ф. Вудфорта, К. Інгекампа, Л. Мейніона, Е. Стоунса, Б. Холмса та ін.

Проте, попри значний інтерес до формування методологічних знань та культури вчителя, у педагогічній науці недостатньо знань щодо ролі і місця методологічної культури у процесі професійного становлення особистості вчителя, ця проблема не має системного і цілісного розв'язання як на рівні теорії, так і в практичній площині пошуку умов і технологій відповідної організації освітньо-виховного середовища у ВНЗ.

Тому мета нашої статті – теоретично визначити основний зміст методологічної культури майбутнього вчителя та особливості її формування у процесі професійної підготовки у педагогічному вищому навчальному закладі.

Насамперед слід зауважити, що увага до проблем формування методологічної культури майбутнього вчителя пов'язана зі зміною освітньої парадигми як у середній, так і вищій школі, переходом від знанневоцентричної до особистісно орієнтованої культурологічної концепції організації освіти. Більшість науковців зазначає, що у найзагальнішому вигляді реалізація культурологічного підходу як методологічної основи формування національної школи означає, що культура повинна стати змістом освіти у цій школі. Саме до цього зводиться освітній аспект нинішнього національного соціокультурного проекту, який передбачає здійснення одразу кількох процесів.

У першу чергу йдеться про заміну культурою ідеології як ціннісно-орієнтаційної основи освітнього процесу. Власне, ідеологія на основі якої будувався цей процес у радянські часи, також була культурою, але штучного типу. Система освіти, що ґрунтувалася на ній, позбавляла людину можливості самостійного вибору способу поведінки, нав'язуючи їй єдиний стандарт ціннісної орієнтації, до якого кожному потрібно було пристосовувати усі свої рішення та дії [8].

Разом з тим, ідея діалогічного розвитку культури, заснована на філософських ідеях діалогової згоди М. Бахтіна [1], В. Біблера [2], М. Бубера [4] та ін., ґрунтується на новій ментальній парадигмі – становленні культури антропоцентричного типу, гуманітарно орієнтованої, націленої на ліквідацію розірваності людини та культури, формування особистості, здатної до самостійного сприйняття і ціннісної інтерпретації інформації, діалогічного та плюралістичного способу поведінки в суспільстві.

Відповідно сучасний вчитель має бути готовим до самостійного осмислення та інтерпретації навчальної інформації, саморефлексії педагогічної діяльності, до організації діалогового плюралістичного освітнього процесу.

Безумовно, у змістовному плані найбільше значення має переоцінка ціннісно-культурних пріоритетів системи освіти, що є пріоритетним кроком до організації культурно орієнтованого освітнього процесу в школі і університеті. При цьому потрібно враховувати не тільки сучасні соціокультурні реалії, а й перспективи розвитку культури та форм її взаємодії з суспільством у межах сучасної цивілізації. Тому сучасний учитель має володіти інструментарієм світоглядно-методологічної оцінки не тільки стану існуючого освітнього процесу, своєї ролі і місця в ньому, але й бути здатним генерувати та реалізовувати зразки педагогічних інновацій у професійній діяльності.

Відтак, роль і значення методологічної культури майбутнього вчителя у змісті його професіоналізму значно підвищується і вимагає якісної змістовної характеристики. Безумовно, визначення сутності категорії «методологічна культура вчителя» необхідно здійснювати на основі аналізу змісту базових понять. Слід враховувати думку відомого дослідника П. Гуревича, який вважає, що поняття культура належить до переліку фундаментальних у сучасному суспільствознавстві [6]. Не дивно, що існує значна кількість досліджень цієї проблеми, зокрема це праці С. Аверинцева, Л. Кертмана, М. Кагана, Ю. Лотмана, Е. Маркаряна, В. Межуєва та ін. Узагальнюючи їхні підходи, ми можемо констатувати, що феномен культури в цілому визначається як історично обумовлений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах організації життя, світогляді й діяльності людей.

Категорія «методологія» також має кілька значень. Зокрема, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка методологія розглядається як: 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [5]. У наш час вважається загальноприйнятим виокремлювати три види методології: а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно і методами і загальною методологією для часткових дидактик, школознавства; в) філософську методологію – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють

на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію [7, 207].

Відповідно, існує і значна кількість аспектів визначення категорії «методологічна культура вчителя» – філософський, культурологічний, педагогічний.

Педагогічні аспекти вивчення методологічної культури вчителя, на наш погляд, найбільш ґрунтовно висвітлені у роботах Г. Валеева, В. Краєвського, А. Кусжанової, В. Сластьоніна та ін. На протипагу традиційному уявленню про методологічну культуру, яка пов'язувалася виключно з науковою діяльністю, вони стверджують, що ця культура необхідна у практичній діяльності. Її особливість полягає в тому, що вона спрямована на перетворення конкретної ситуації, тоді як теоретична діяльність виявляє специфіку цього перетворення на основі тих або інших закономірностей.

Зокрема, В.В. Краєвський до змісту методологічної культури відносить «знання, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення» [7, 121]. Він вважає, що педагог, який володіє методологічною культурою, повинен знати методологію педагогіки й уміти застосовувати її у процесі розв'язання педагогічних ситуацій. Складовими методологічної культури при цьому визначаються: методологічні знання філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів; здатність до проектування й організації навчально-виховного процесу: усвідомлення, формулювання й творче вирішення педагогічних задач, методична рефлексія.

Врахування і узагальнення поглядів вищезгаданих науковців дозволяє нам розглядати методологічну культуру вчителя як цілісне багаторівневе і багатокомпонентне утворення у структурі особистості вчителя, що містить педагогічну філософію (переконання), знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність у режимі методологічної рефлексії (творче мислення), розвинуті здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих цінностей, котрі визначають професійну свідомість (самосвідомість) і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Враховуючи теоретичні тлумачення об'єктивного і суб'єктивного проявів культури та положення діяльнісного підходу ми можемо припустити, що методологічна культура в об'єктивному вимірі існує як певний символічний простір. У процесі діяльності (навчальної, наукової, самоосвітньої, громадської) майбутні вчителі залучаються до зразків методологічної

культури, зафіксованих у соціокультурному просторі (субкультурі) педагогічного ВНЗ, сприймають уже генеровані ідеї, народжують нові. Під час діяльності суб'єктів цього процесу зразки методологічної культури транслуються, зберігаються, сприймаються і використовуються як об'єктивні і суб'єктивні явища. Суб'єктивними ці явища стають тому, що хтось (певний суб'єкт) є автором тієї чи іншої ідеї, що становить основу явища, а об'єктивними – тому що ці явища відкриваються іншими суб'єктами, для яких вони існують об'єктивно, оскільки є результатом діяльності інших дослідників і визнаються науковим загалом.

Крім того, об'єктивний вимір методологічної культури зумовлює вимоги до рівня особистісного розвитку вчителя (способом виявлення невідповідностей між об'єктивним змістом та особистісним рівнем сформованості методологічної культури), виступає як механізм, що спрямовує його саморозвиток у ході засвоєння культури.

У цьому контексті сутність методологічної культури може бути представлена як певна емпірична реальність, як образ, що безпосередньо інтеріоризується вчителем у його «внутрішньому досвіді» і скеровує його практичну діяльність. Тому ми враховуємо думку Є. Бондаревської, що методологічну культуру вчителя слід розуміти як особливу форму діяльності педагогічної свідомості, побудови самим педагогом методології особистісно-професійного саморозвитку [3, 112]. Ми також погоджуємось з А. Ходусовим, що педагогічна діяльність може (і повинна) будуватися на розробленій учителем індивідуалізованій моделі рефлексії, психологічною базою якої є «Я-концепція». Залучений до педагогічної діяльності учитель дістає можливість постійно оцінювати себе на кожному етапі діяльності, аналізувати свої професійні можливості впливу на дитину, здатність за допомогою емпатії проникнути у світ його інтересів і захоплень. Педагогічна діяльність у режимі індивідуалізованої моделі рефлексії систематично спонукає вчителя виявляти такі якості, як рефлексія, емпатія, емоційність, креативність[9].

У цьому контексті важливою умовою ефективного формування методологічної культури майбутнього вчителя є реалізація у соціокультурному середовищі педагогічного ВНЗ ідеї цілісності культури. Як зазначає М. Романенко [8], існуючий методологічно-інструментальний підхід до характеристики культурного буття людини має своїм наслідком розірваність усього буття на так звані соціальні ролі, коли сама особа мала змінювати свою сутність, виходячи із прагматичних потреб ситуації.

Культура у цій ситуації виступала як аморфний контекст соціальної дії, у кращому випадку – як сукупність різних сфер, проявів, компонентів, пов'язаних між собою суто механічно (як правило, атрибутивно, предметно). Тотальне розщеплення способів людського існування та ментальності привело до втрати людиною витоків духовності, що дає широкий розвиток псевдоцілісних корпоративно-ситуаційних соціальних матриць стандартизації поведінки та діяльності. Матричність роздробленої свідомості призводить до розпаду цілісного світогляду, формування людини, що не має оснований на культурі синтетичних програм сенсожиттєвих цінностей, вимушена просто доцільно реагувати на зміни навколишнього середовища, що неприпустимо для педагога-вихователя.

Отже, освітньо-культурний простір закладу вищої педагогічної освіти має забезпечувати єдність розвитку усіх структурних компонентів методологічної культури, що охоплюють мотиваційну, інтелектуальну, духовно-етичну і діяльнісно-практичну сфери особистості майбутнього вчителя, забезпечувати новизну мислення і педагогічної діяльності, сприяти активізації формування його професійного досвіду.

Ми враховуємо думку А. Ходусова, що провідною характеристикою методологічної культури вчителя виступає спрямованість (система цінностей), яка представлена у вигляді блоку цілей і його критеріїв. Серед останніх слід виділити три критерії: усвідомленість цінностей і ставлення до них; дії за вибором цінностей; реалізація їх як особистісних цілей діяльності. Відтак, соціокультурне середовище ВНЗ, як провідний фактор становлення методологічної культури майбутнього вчителя має бути насичений цінностями професійно-педагогічної культури, організовуватися на засадах педагогічної аксіології.

Формування методологічної культури майбутнього вчителя вимагає змінити характер, зміст і технологію педагогічної освіти. Йдеться про навчання новому інтелектуальному баченню, включаючи образ мислення, для якого характерні розуміння причинно-наслідкових зв'язків, спостережливість, уміння і навички аналізу та синтезу складних взаємозв'язків; уміння знайомитися з критичними поглядами, які можуть допомогти мислити по-новому.

Основу технології формування методологічної культури вчителя складає стратегія побудови розвиваючого способу життя, різних навчальних і виховуючих середовищ, які мали б характеристики середовища особливого

виду – «соціально-педагогічного оазису» (ідея «соціального оазису» запропонована і розроблена А. Чернишовим) [9].

Своє втілення така стратегія знаходить в експериментальній структуризації соціально-педагогічного середовища з високими характеристиками життєдіяльності, головними суб'єктами якої є особистість і первинний колектив. Створюється особливий мікросоціум, що відрізняється за рядом істотних показників від звичайного середовища.

Такими показниками, на нашу думку, є: високий рівень суспільного визнання соціальної значущості педагогічної й освітньої діяльності; змістовна спільна діяльність студентів, орієнтована на високі соціальні цінності; значна автономія особистості і студентських колективів, стимулювання їхньої ініціативи; взаємозалежний характер спільної діяльності, що здійснюється в єдиному фізичному і психологічному просторі; стимулювання кооперативних форм міжгрупової взаємодії; паритетність взаємин викладачів і студентів.

В основу навчання повинна бути покладена така діяльність, яка ґрунтується на засвоєнні наукової картини світу і педагогічної дійсності, на культурному аналізі і синтезі, на усвідомленні освітніх цінностей і цілей. Це стане основою для формування і розвитку творчого мислення, яке пов'язане з інтуїтивним, цілісним пізнанням світу. Таке можливе за умови моделювання і формування нових ідеалів, цілей, цінностей існування і розвитку людини в культурних формах педагогізації освітнього соціокультурного середовища вищого педагогічного закладу освіти, розробки нових стандартів педагогічної освіти.

Відповідно умовами ефективного формування методологічної культури вчителя є: 1) методологізація його професійної підготовки; 2) ініціювання методологічної рефлексії; 3) реалізація особистісно-орієнтованого підходу у професійній підготовці; 4) залучення студентів до практичної науково-дослідної роботи під час педагогічної практики.

Методологізація професійної підготовки вчителя може бути реалізована через соціокультурний принцип єдності і різноманіття змісту навчального процесу, через своєрідність форм його організації, що дає можливість перенести акцент з інформаційного навчання на методологічне, здійснити перехід від трансляції готового знання до формування творчого мислення.

Формування методологічної рефлексії найефективніше здійснюється через моделювання задачної структури педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність, здійснювана в режимі індивідуалізованої моделі рефлексії, систематично спонукає вчителя проявляти такі якості, як рефлексія, емпатія, емоційність, креативність. Це шлях до себе, до розуміння своєї природи, до розвитку власних здібностей.

Усі рівні моделювання задачної структури педагогічної діяльності мають відповідати ще одній вимозі, сформульованій В.Давидовим та Н.Тализіною: процедура моделювання задачної структури педагогічної діяльності має бути рефлексією відносно як зовнішніх реалій, даних майбутньому вчителю як людині, так і втілювати самостійний відбір рішень на основі фундаментальних професійних знань, принципів, методів педагогічної діяльності, забезпечувати освоєння ним психічних установок, процесів мислення і діяльності, духовного досвіду людини, враховувати його індивідуальні особливості.

Отже, не претендуючи на повноту й вичерпність висвітлення цієї проблеми в межах статті, слід констатувати, що методологічна культура є важливим елементом професіоналізму вчителя, визначає адекватність сприйняття майбутнім педагогом професійної дійсності, спроможність до організації творчої професійної діяльності на наукових засадах, здатність до самоаналізу й самоактуалізації, активно формується у процесі цілісної взаємодії студента із соціокультурним простором вищого навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. К философии поступка // Бахтин М.М. Работы 20-х годов. – К.: Next, 1994. – С. 11-68.
2. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1990. – 601 с.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов-на-Дону: Учитель, 1999.
4. Бубер М. Диалог. Я и ты // Два образа веры / Под ред. П.С. Гуревича. – М.: Республика, 1995. – С. 13-124.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
6. Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: Аспект Прес, 1995. – 288 с.

7. Краевский В.В. Три измерения в педагогике // М.Н. Скаткин и современное образование: Материалы научно-практ. конф. В 2-х т. – М. – 2000. – Т. 1. – С. 11-17.
8. Романенко М.І. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу. – Дніпропетровськ, 1998.
9. Ходусов А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования. – Москва – Курск, 1997.